

ТРИТЕ КУЛТА НА ДРЕВЕН КИТАЙ

Яна Шишкова

138. СУЗИЕ „Проф. Васил Златарски“, София, България

THE THREE MAIN CULTS IN ANCIENT CHINA

Yana Shishkova¹

138 High School for Western and Eastern Languages, Sofia, Bulgaria

Abstract: The present article traces the three main cults of Ancient China, presenting the latest findings and research related to the cult of fertility, the Chinese ancestor veneration, the cult of gods and the sacred animals through the Neolithic times, Xia and Shang dynasty.

Keywords: Chinese ancestor veneration; sacred animals; totems; cult of fertility

Първите опити за реконструкция на религиозните вярвания на древните китайци от времената на неолита предприема шведският археолог Йохан Гуннар Андерсон, който анализира рисунките върху откритата керамика от периода. Именно той пръв обръща внимание върху сходството на орнаментите с керамичните съдове от Анау², Суза³ и Триполие⁴. Към края на 20-те год. на ХХ в. идеята на Й. Андерсон за вероятното западно влияние върху яншаоската керамика става популярна сред историци като

¹ Yana Shishkova, PhD, is a long-time teacher of Chinese language and culture in schools and universities. Main fields: Chinese phonetics, grammar, culture and tourism. Author of the blog “All about China”, founder of the Facebook group “China Lovers”, author of articles, translator (Bulgarian, Chinese, English and Russian). Award for Special Contribution to Sino-Bulgarian Relations (2004); four-time best teacher and tutor in the Chinese Bridge international language competition for students (2nd and 3rd place in the world).

² Анау – останки от древни земеделски селища (от енеолита до средновековието), разположени окол Анау, близо до Ашхабад, Туркменистан. Световна слава на района донасят находките от енеолита и бронзовата епоха.

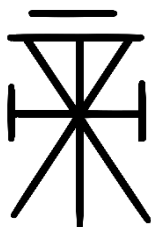
³ Суза – съществува като неолитно селище, изградено първо ок. 7000 г. пр.н.е., превръща се в градски център ок. 4200 г. пр.н.е., днес е част от територията на иранския град Шушан.

⁴ Кукутени-Триполие (Cucuteni-Trypillia) – неолитна култура, която процъфтява в периода 5500–2750 г. пр.н.е. на територията на днешна Румъния, Молдова и Украйна.

О. Менгин, Г. Шмит, О. Франке, Л. Бахофер, Ч. Бишоп, Ч. Фицджералд, Е. Вернер, Ф. Бергман, Р. Груссе, М. Льор, А. Салмони и др. (Евсюков/ Evsiukov 1988: 12). От китайските археолози пръв за тази връзка говори Лян Съюн, който публикува през 1930 г. изследване за близостта на рисуваната керамика с Анау I–II и Анау III, Монголия и Манджурия (Liang 1930: 61 – 72).

Съпоставителният анализ на различните паметници позволява да се говори за най-малко три основни религиозни култа, възникнали през китайския неолит: **погребален култ** и зараждащ се **култ към предците; култ към плодородието и култ към тотемните животни прародители и богове покровители**. Съществуват сведения и за култ към върховното божество Шанди, което по-късно се превръща в Нефритения император, както и към женски и мъжки божества покровители на посоките, основно от които е Си-уанму, или Майката повелителка на Запада. Китай има и своя специфика – пластромантия (гадаене върху кости и коруби на костенурки), съдове *ли* с три крачета и във форма на виме, вероятно указващ на развитието на животновъдска култура, която така и не успява да се наложи в земеделски Китай.

Шанди

Знакът на Шанди – небесен повелител над 9-те посоки на света

Първото споменаване на Шанди (Върховния повелител) е в гадателните кости от времената на дин. Шан (1600 – 1046 г. пр.н.е.), макар в „Исторически записки“ на Съма Циен (I в. пр.н.е.) да се твърди, че пръв почит започва да му отдава Шун, последният от Петимата императори от преддинастийния период. Той се възприема като върховна божествена сила, която контролира победите на бойното поле, богатата реколта, природни стихии, като бури, наводнения и др.; повелява съдбините на царствата, властва над всички богове на природните стихии и душите на починалите. По-късно всичките тези качества започват да се атрибутират към Нефритения император – върховен повелител на Трите свята⁵ в даоисткия пантеон.

Нефритеният император е престолонаследник в Блаженото царство на чудната музика и величествените светлини. При раждането му се поя-

⁵ Трите свята обхващат небесния, човешкия и земния свят (на мъртвите и демоните *гуей*).

вява божествена светлина, изпълнила цялото царство. Като млад е добър, интелигентен и мъдър, помага на бедните и нуждаещите се, уважава хората и всички живи същества. След смъртта на баща си наследява трона и се стреми всички в царството да намерят покой и удовлетворение. След това се оттегля в търсене на *дао* в планинска пещера. Там преминава през 3200 предизвикателства, всяко от които продължава 3 млн. години. След 1750 еона⁶ той се сдобива със златно безсмъртие. След още сто милиона години усъвършенстване се превръща в Нефритения император и владее 72 превращения.

В същото време на Земята зловреден демон иска да покори всички богове и безсмъртни на Небето и да се превърне в повелител на Вселената. Той също се самоусъвършенства, минава през 3000 предизвикателства, всяко от по 3 млн. години. След последното препятствие той се завръща в земния свят, събира армия от демони и напада Небесните палати. Нефритеният император вижда силно лъчение от Небето, където се бият войските на боговете и демоните, възкачва се и предизвиква на двубой Демона. След като го побеждава, е провъзгласен за върховен повелител на Трите свята.

Си-уанму

Си-уанму – Майката повелителка на Запада, или Майката на западните владетели, е върховно женско божество в китайската митология, популярно още в Япония, Виетнам и Корея. Има многобройни титли, сред които Златната майка на нефрита/тюркоазеното езеро. Първото ѝ споменаване е още в гадателните кости от дин. Шан (1600 – 1046 г. пр.н.е.), където има указания за жертвоприношенията към нея. В „Каталог на планините и моретата“ („Шанхайдзин“) я описват като свирепа богиня със зъби на тигър, която праща мор по света. В по-късни епохи пази градината с прасковите на безсмъртието, които дават вечен живот и младост на всички небесни жители. Даоистите я почитат като върховно женско божество, свързано с Небето и запада. Пред дин. Тан (618–908) тя набира огромна популярност, което се отразява в поетичните произведения от периода.

⁶ 1 еон, наричан още „космически цикъл“ в китайската астрология, съдържа 129 600 г. според сунския учен Шао Йун.

Култът към предците

Погребенията в Банпо са свързани с **Култа към предците**, който е един от най-разпространените в Югоизточна Азия и до днес. Според него мъртвите остават във връзка с живите и могат да влияят, закрилят и дори да вредят на техния живот. Те се омилостивяват чрез жертвоприношения и се подпомагат от живите в задгробния живот. В неолита вече се очертава виждането, че мъртвите живеят подобен на живите живот и имат същите потребности. Нуждаят се от предмети от бита, пари, дори слуги, поради което в по-богатите погребения от времената на дин. Ся, Шан и Западна Джоу (XXI – VIII в. пр.н.е.) присъстват човешки и животински жертвоприношения. Открити са останки на хора, заровени край главния покойник. Например един мъжки и пет женски скелета, които са разтълкувани като съпружеска двойка, погребана с четири слугини или робини (поставени в наклонена поза), които да обслужват господарите си след смъртта.

В „Книга на песните“ е запазен мотив за големия брой хора, които се принасят в жертва при смъртта на владетел. Избират се най-умелите занаятчии и представители на различни съсловия, което намалява възможностите за развитие на самата общност. Една такава песен-стих е „Жълта птичка“. В нея се споменават трима от колесничарите, принесени в жертва

Теракотената армия на Циншъхуанди,
III в. пр.н.е.

при погребението на княз Му гун от княжество Цин, починал през 621 г. пр.н.е., от общо 177 пожертвани души (Vankeerberghen 2013: 175 – 203). По-късно те се заменят с „погребална пластика“ – статуетки на хора, животни, сгради, транспортни средства, мебели и пр. Неслучайно за погребението на първия китайски император Циншъхуанди се изработват над 8100 теракотени воители, бойни колесници с коне и други придружаващи персони, известни като Теракотената армия.

През дин. Шан и Западна Джоу (1600 – 771 г. пр.н.е.) култът към предците започва да служи като легитимация за властта на управленската класа, която заед-

но с шаманите получава ексклузивно право на връзка с отвъдния свят. Веднъж в годината се прави голямо жертвоприношение, за да се поддържа връзката на предците с човешкия свят. Доказателство за това са многобройните жертвени ями на територията на гробищата.

В по-богатите гробове са открити керамични погребални маски. Според някои тълкувания маската е лицето на починалия, с което той се представя в Отвъдното. Тя е белег за статут, към който се стремят знатните хора. При невъзможност да се изработи, се рисува такава върху керамични съдове, например мотив с човешки лица, с добавени изображения на риби, макар да има хипотези, че това са шамани, богове на реките или други божества.

Най-древната до момента маска е от комплекса Бейшоулин, Си-ан, пров. Шаанси, открита през 1977 г., датирана към ср. на V – нач. на IV хил. пр.н.е. През 2021 г. в Джънджоу, пров. Хънан, е открита златна погребална маска на над 3000 г., заедно с повече от 200 златни предмета. Откритието предизвиква фурор сред археолозите, тъй като хвърля нова светлина върху ритуалите от дин. Шан.

Златната маска от Сансиндуей, пров. Хънан

Друго доказателство за съществуването на култа към предците са три орнамента, открити върху съдове от Яншао – тиква катуна, стилизирани миди каури и зигзагообразни линии, напомнящи коленичил човек със свити ръце и крака.

Тиквата катуна има много твърда водонепромокаема кора, която позволява да се ползва за съхранение на течности. В даоистките вярвания именно в нея се съхранява еликсирът на безсмъртието. Това я превръща в универсален символ на вечния живот в Китай. Наличието ѝ в погребал-

ния инвентар говори за вяра в задгробния живот, тъй като на мъртвеца му е нужна подобна вълшебна посуда.

Мидите каури присъстват в по-богатите погребения, а в по-бедните са под формата на орнамент от точки или зърноподобни шарки. Те са първата парична единица в Китай. Наличието им още в периода Яншао е доказателство за вярването, че на покойника са му нужни пари и в отвъдния живот. Днес каурите са заменени със специални жертвени пари, които се палят по време на четирите поменателни дни на мъртвите в китайския обреден календар и в месеца на демоните. Според шведския археолог Й. Г. Андерсон, който през 1921 г. изследва първия неолитен обект в селището Яншао, пров. Хънан, мидите каури всъщност символизируют женски детороден орган и се явяват „символ на Афродита“, като по този начин са свързани с широк кръг представи за „вдъхващо живота плодородие“ (life-inspiring fertility), изобилие и процъфтяване (Евсюков/ Evsiukov 1988: 11).

Третият орнамент са **зигзагообразни линии**, които някои учени отнасят към геометричните форми за украса, според други това са стилизирани жаби, според трети – антропоморфни изображения и дори сцена от сюжета за отделянето на небето от земята. В същото време митът за Пангу за пръв път се споменава едва през III в. пр.н.е., така че хипотезите търпят критика. Най-убедително изглежда интерпретацията на орнаментата като изображение на погребан в седяща поза човек. Ако това се потвърди от по-нататъшни находки, ще означава, че орнаментът е свързан със сцени от задгробния свят.

Една от причините за подобно тълкувание са два съда ху с релефни изображения на женска и мъжка фигура, отнасящи се към западнояншаоските култури. Изработени са в различно време и на различни места, но имат твърде голямо морфологическо сходство. Мъжът е гол, различими са зърна на гърдите, пъп, полов орган. Изображението му се допълва от зигзагообразни линии, което показва, че или неотдавна е починал в обкръжение на предците, или е божество покровител от Отвъдния свят, съпроводено от мъртвци. Лицето на жената е детайлно изобразено – очи, нос, уста. Тялото обаче е във вид на скелет, което я свързва със света на мъртвите. Находките демонстрират по-развита представа за задгробния мир и живота на човека след смъртта, като анимистичните вярвания са тясно свързани с култа към предците, тъй като в редица погребални комплекси са открити и жертвени олтари от камък (Титаренко и др./ Titarenko et al. 2007: 78–89).

Представителни са находките от Ниухълян (3500 – 3000 г. пр.н.е.) – един от главните регионални варианти на културата Хуншан (4700 – 2900 г. пр.н.е.), който обхваща територията до южните покрайнини на автономен

район Вътрешна Монголия на север и до покрайнините на Пекин на юг и представлява култов център за погребения и жертвоприношения с радиус 50 км². Там има храм върху глинена постамент, олтар и култов каменен насип, с подземен ритуален комплекс, вероятно посветен на Богинята майка (открита е глинена женска глава с нефрити за очи), могили, светилища и олтари.

При **северозападните общества** има отделияне на елитни погребения в погребални комплекси с централна могила (единично трупополагане) и няколко съпътстващи. Подобни погребения се срещат в културата Силун-уа и обикновено се извършват на върха на някой хълм. Голямата могила отчасти се вкопава в скала, по краищата се оформя с каменни плочи, които понякога образуват подобие на саркофаг. Погребалният инвентар включва изделия от нефрит – белег за ранг с магическо-ритуална функция, тъй като се асоциира с върховната власт, света на боговете и с придобиването на безсмъртие. Вероятно в големите могили се погребват аристократи с жречески правомощия. Отсъствието на ежедневни предмети от бита показва вяра, че след смъртта животът напълно се различава от земния. Не се изключва при северозападните общества **развитието на идеята за безсмъртието**. Югоизточната погребална обредност притежава много от типологичните свойства на североизточната и почти не се различава от нея.

Децата отделно се погребват в специални керамични съдове урни *уънгуан* и *уагуан*, със значително по-богато орнаментиране, релефни зооморфни изображения и сложни по композиция сцени с лов или религиозни обичаи. Възможно е това да е свързано с магическа практика на въздействие върху плодовитостта на жените – детето се дава като жертвен дар на боговете, така че мъртвите и боговете да пратят друго дете на негово място. По-богатите женски погребения могат да са доказателство и за матриархална структура на яншаоското общество. По-късно са открити и богати погребения на момчета, което показва, че те са по-скоро белег на социален статус (деца на вожда), отколкото на статус, свързан с пола.

Урна *уагуан* със стилизирани миди *каури*, Банпо, Яншао, ок. 3500 г. пр.н.е.

Култът към плодородието

Повсеместното преминаване към земеделие в неолитен Китай би следвало да доведе до широко разпространение на култа към плодородието в съответните райони. Археологическите находки обаче не потвърждават наличието му в централно- и западнояншаоските култури. Съществува версия, че тригълните фигури, присъстващи като орнамент върху керамичните съдове, започвайки от Яншао нататък, се отнасят към ктеическите култове⁷. Такъв култ е потвърден до момента само в североизточните култури.

Най-древните артефакти, свързани с култа към плодородието, са открити през 1983 г. в неолитния комплекс Хоутайдзъ, на 40 км от Пекин, датиран към VII хил. пр.н.е., и се отнасят към долните слоеве на културата Синлун-уа – най-ранната неолитна култура в Манджурия и първата, през която изработват изделия от нефрит и изображения на дракони. Открити са 20 каменни статуетки до 35 см височина, изобразяващи жени в поза „хокер“ (ембрионална поза), с подчертано закръглени кореми или в седяща коленичила поза с изобразен полов орган (Shelach 2000: 367).

Фигура с женски гениталии,
култура Мадзя-яо (3200–2000 г.
пр.н.е.), Лиу-уан, Лъду, пров.
Цинхай

Доминиращо женско начало и развит култ към плодородието се извява в находките от Ниухълян (1983), пров. Ляонин, датирани на ок. 3500–3000 г. пр.н.е. и отнасящи се към културата Хуншан (4700–2900 г. пр.н.е.). Сред планините Джушан (Свинските планини) са открити останки от светилище и фрагменти от храмова монументална скулптура от глина в естествен ръст на женско божество, от която е оцеляла само главата с височина 23 см. Около светилището са открити многобройни глинени статуетки на голи женски фигури – бременни, в седящи или стоящи пози (Ching 2007: 10).

В южните неолитни култури култът към плодородието присъства чрез уникални за древен Китай глинени фалоси до 160 см височина, например в културата Шъдзяхъ (2500–2000 г. пр.н.е.), съществувала

⁷ Ктеистичен (от гр. κτεῖς – плодородие, женски полов орган) – бел. а.

по средното течение на Яндзъ, на територията на съвременна пров. Хубей. Фалическите символи свързват култа към плодородието в тези райони с мъжкото начало и се смята, че именно този вариант на култа преминава в обредността, а покъсно в официалната система от вярвания на дин. Шан (1600–1046 г. пр.н.е.). Женското начало продължава да съществува под формата на богинята Хоуту (Повелителката земя). Олтарите в чест на земята и богинята са под формата на стълбообразни каменни валуни (Титаренко и др./ Titarenko et al. 2007: 82 – 83).

Ритуален танц, мъже с ерекция, култура Мадзя-яо (3200 – 2000 г. пр.н.е.), Лиу-уан, Лъду, пров. Цинхай

Култ към тотемните животни

Съществуването на култове към отделни животни в китайските неолитни култури косвено се доказва от наличието на графични и пластични изображения под формата на рисувани орнаменти или ваени фигурки. В най-стария пласт това основно са изображения на свиня, жаба, костенурка и различни птици. Голяма част от тях се явяват тотемни прародители на различни кланове, което днес се отразява във фамилии като Ма („кон“), Ниу („бик“), Ян („овен“), Сиун („мечка“) и др.

Свиня

Култът към свинята се проследява в централнояншаоската култура Цъшан (6500 – 5000 г. пр.н.е.), разположена в източното подножие на планината Тайхан шан, пров. Хънан и Хъбей. В района са открити най-древните глинени фигури на свиня. В северозападните култури това животно е свързано с култа към плодородието, за който свидетелстват редица изображения в светилището в Ниухълян. Самото светилище е изградено точно срещу хълм, напомнящ свинска глава. Постепенно се превръща в рангово животно и символ на благосъстоянието и като такова има своето място при погребалните обреди.

Глинена купа с изображение на свиня,
култура Хъмуду (5500–3300 г. пр. н.е.)

При погребенията нерядко се срещат свински черепи и челюсти, като за пръв път подобна практика се наблюдава при културата Дади-уан, пров. Гансу, откъдето се разпространява навътре в страната към п-ов Шандун. В културата Да-уънкоу се включват и съдове *куай* във формата на седяща или лежаща свиня. В типологията на домашните животни *у шън* (Петте категории домашни животни),

възникнала на основата на петкомпонентния пространствено-времеви модел, свинята се асоциира с посоката север.

Жаба

Жабата се среща най-често в западнояншаоските орнаменти върху керамични съдове. Според анализите тя се възприема като хтонично същество, свързано едновременно със земята и водата. Връзката с водата в по-късни времена се прехвърля към отношения на жабата с Луната, доколкото водата и Луната са от аспектите на женското първоначало *ин*. Сред многобройните орнаменти, един от най-разпространените е жаба в кръг, който напомня пълнолуние. В митологията, когато Чан-ъ изпива еликсира на безсмъртието и отлита на Луната, тя първо се превръща в трикрака жаба. Ню-уа – създателката на човешкия род, също в началото е изобразявана като жаба.

В южните райони във времената на дин. Шан (1600–1046 г. пр.н.е.) започват да изработват бронзови барабани, чиято основна задача била да предизвикват дъжд. Върху тях изобразяват жаби, заради връзката им с всякакви води. Смятат ги още за вестители на наводнения. Същества с тела на жаби и глави на хора от каменни релефи от дин. Хан (206 г. пр.н.е. – 220 г.) съпровождат Хъ бо – Повелителя на реките. Статуи на зелените рептилии се издигат дори в императорските дворци, а култът към Духа на зелената жаба се запазва чак до XIX в. Днес народността *джуан* все още съхранява тези вярвания и чества **Празника на жабата** през първия месец по лунния календар. Ритуалите включват молитви за дъжд, за добра реколта и за плодovitост (Wang 2022: 11).

Костенурка

Костенурката е едно от най-важните свещени животни покровители в китайската култура. Среща се под формата на бронзови релефи, фигурки от различни материали; нефритени изображения са открити в гробове и императорски гробници, което позволява да се говори за семантична връзка с погребалните култове и с анимистичните вярвания на древен Китай. Символ е на дълъг живот. Подобно на жабата костенурката също е земноводна, в натурфилософската концепция за Петте първоелемента тя се свързва с елемента „вода“. Корубите на костенурки са служели за запис на гадателните надписи Дзягу-уън с въпроси към боговете от времената на дин. Шан (1600 – 1046 г. пр.н.е.).

Костенурката е символ на мъдрост и познания. Навред из Китай се срещат каменни стели, разположени на гърба на **Биси** – костенурка-дракон, девети син на Повелителя на драконите. Смята се, че Биси знае цялото съдържание на всички стели на гърба му, затова преди изпити китайските ученици и студенти търсят такава статуя, за да го погалят за късмет по челото и да придобият от неговата мъдрост и знания. Подобни каменни стели са популярни в цяла Източна Азия – в Япония, Корея, Виетнам, Монголия и дори в далечния изток на Руската федерация. Според изследване на Чън Дъкун от 1957 г. най-ранната запазена стела с Биси се намира до гробницата на Фан Мин (120 – 230), в град Я-ан, пров. Съчуан.

Сюен-у (Тъмният боец) е един от главните богове в даоизма. Според легендата той дълго се опитва да постигне безсмъртие, като подменя постепенно всичките си човешки крайници и вътрешни органи с божествени. Той обаче се храни с човешка храна и накрая му остава да подмени стомаха и червата си, в което му помага Нефритеният император. Стомахът и червата се превръщат в костенурка и змия. Двата демона докарват на хората много беди. Сюен-у тогава повежда война срещу тях, побеждава ги и ги прави свои неизменни спътници. Тогава двата демона се сливат в едно същество – костенурка, обвита от змия, също наречено Сюен-у, което става повелител на Севера – една от Петте посоки на света, според концепцията за *у син* – Петте първоелемента.

Друг популярен персонаж е **костенурката Ао** – огромна морска костенурка, която се появила още при създаването на света във водите на Южния океан. Когато Ню-уа запоява Небето след битката на Гунгун и Джуансю, тя вижда, че една от планините небесни подпори се е нащърбила и има опасност да се срути на земята, затова откъсва четирите крака на костенурката Ао и подпира с тях Небето да не падне. Според друг мит Ао живее в Бохайско море и носи на гърба си трите вълшебни острова Пън-

лай, Фанджан и Инджоу, на които се смята, че живеят небесните жители и Осемте безсмъртни на даоизма.

Птици

Птиците присъстват още в яншаоската керамика, в релефните изображения на южните съдове, североизточните нефритени изделия. Семантиката на образа обаче се разшифрова само при югоизточните култури, където е свързана с образа на Слънцето. При местните артефакти от нефрит и дърво се повтарят изображения на птици около кръг (соларен символ).

При типологията *у чун* – „Петте категории живи същества“ и *у шоу* – „Петте вида диви животни“, към юга се отнасят пернатите птици *ю*; при петте категории домашни животни петелът се отнася към Слънцето и нерядко го рисуват като едно от животните, които го населяват. **Пурпурната птица Чъцюе** е едно от божествените животни покровители на петте посоки и пази Юга с неговите седем съзвездия. Подобна на фазан, тя е червена на цвят, но дългата ѝ опашка е в петте основни цвята, обзети от пламъци. Често я бъркат с феникс. От средата на епохата Джоу Слънцето започва да се възприема в „птичи“ образ, а на него живее *сандзу-у* – **трикракият гарван**.

Фениксът има особен статут сред митичните птици закрилници на Китай. Смята се, че фениксите живеят по двойки. Мъжкият се нарича *фън*, женският – *хуан*, а двойката – *фънхуан*. Заедно с дракона (мъжкото начало *ян*), семантично се отнася до императорския двор и по-специално – до атрибутите на императрицата (женското начало *ин*). Одеждите ѝ са с формата на феникс, с дълги ръкави като крила, плащ като опашка, короната напомня за главата на свещената птица. Според най-древния запазен до наши дни китайски речник „Ър-я“, датиран от Бернхард Карлгрен към III в. пр.н.е., фениксът е съставен от осем различни животни, тъй като четните числа се отнасят към първоначалото *ин*. В глава 17 за *фънхуан* пише, че има глава на дива гъска, брадичка на лястовица, клюн на петел, шия на змия, тяло на костенурка, пера като драконови люспи, задни части на женски еднорог, опашка на риба или паун. Символизира мъдрост, мир, късмет, хармония и доброта (Hartati 2020: 20 – 25). Към образа му са включени също и небесните тела: главата е небето, очите са Слънцето, гърбът – Луната, крилете – вятърът, краката – земята, а опашката – планетите. Шарките му са в петте основни цвята – черно, бяло, червено, жълто и зелено (Nozedar 2006: 37). Смята се, че се появява само на места, в които царуват мир, просперитет и щастие.

Най-старите изображения на феникс са на 7000–8000 г. и са открити при археологическите разкопки в Гаомяо, град Хундзиен, пров. Хунан. За пръв път двойката дракон-феникс се появява в неолитното селище Банпо, култура Яншао (5000 – 3000 г. пр.н.е.), край Си-ан, пров. Шаанси. Приема се, че наличието на такава двойка пазители е древна форма на тотемизъм. През девиза на управление Дзядзин (1522 – 1566)⁸ от дин. Мин, мъжкия и женският феникс започват да се различават по дължината и броя на перата. Мъжкият *фън* става с пет пера⁹, според петте постоянни качества на благородния мъж, описани от философа Конфуций, а женският *хуан* – с две дълги пера (Cheng 2001: 59 – 61).

Дракон

Драконът *лун* е едно от най-старите животни символи, чиито стилизирани изображения са елемент от украсата на древните бронзови съдове, в архитектурата на императорските дворци, по дрехи и съдове или като защитни амулети. Първите изображения представляват зооморфни композиции, издълбани в червено-кафяв камък, открити при разкопките на Чахай, пров. Ляонин, култура Синлун-уа (6200 – 5400 г. пр.н.е.). Друг тип са прасетата дракони във вид на нефритени обръчи от културата Хуншан (4700–2900 г. пр.н.е.). Особено интересна е погребалната композиция на дракон и тигър, изобразени с миди каури около скелет на високопоставен мъж (ок. 4000 г. пр.н.е.), открита в Пу-ян, пров. Хънан, култура Яншао.

В китайската митология драконите не се възприемат като зли същества. Те вдъхват страх, но са смятани за добри и справедливи, носители на богатство и късмет. Според легендите драконът бил измислен от Хуанди като общ тотем на *хуася*, който да замести магичните образи *змия* и *мечка* на подвластните му племена. Не е напълно изяснено защо точно той става тотем на племето *ся*, но несъмнено се превръща в едно от главните тотемни животни на древнокитайските племена. И днес образът му присъства неизменно в обичаите на китайците *хан* и голяма част от малцинствата (Мандова/ Mandova 2007: 311 – 317). По време на дин. Западна Хан (206 г.

⁸ Ханският император У ди (141–87 г. пр.н.е.) пръв въвежда девизите на управление, създавайки по този начин вид летоброене, свързано с дадения политически лозунг. Всеки император може да смени един или няколко пъти девиза на управление или да продължи девиза на предходния владетел. Летоброенето отчита броя години под съответния девиз, като годината винаги се сменя на 1-вия ден от 1-вия лунен месец. Същият подход се използва и от японската монархия и досега.

⁹ Нечетните цифри и числа се отнасят към мъжкото първоначало *ян*, четните – към женското първоначало *ин*.

пр.н.е. – 23 г.) император Лиу Бан разказва, че майка му го е родила, след като насън се венчала с дракон, и той самият е син на дракон. Популярна е представата, че когато Лиу Бан си пийнел повече, главата му приемала форма на дракон. Оттогава това митично животно става неизменна част от императорската символика.

Спори се кое е първото животно, от което се развива образът на дракона. Някои твърдят, че това е крокодилът, други – змията, трети – след открити кости на динозаври. Най-ранните схващания от митологията са, че през един дъждовен ден драконът се появил от ярка светкавица. Д-р Ричард Бруин, географ и историк от Хонконгския университет, твърди, че образът е навлязъл от Южен към Северен Китай, след като открива и проучва 25 лодки с формата на драконови глави в Пиншан, Тиншуей-уай и други села около Хонконг. Тези драконови глави имат много общи черти с огромните сладководни крокодили, с дължина около 6 м, обитавали устието на р. Джудзян преди ок. 1000 г.

Според други специалисти драконът първоначално е в образа на див кон, обитавал Северен Китай. През 1971 г. при археологически разкопки в областта Сансинтала, АР Вътрешна Монголия, е открита фигура на дракон с конска глава и змийско тяло, изработена от нефрит на ок. 5000 г. И до днес монголските народни песни твърдят, че добрият кон е „златен дракон, слязъл от небето“ (Ниу/ Ниу 2001: 387 – 393).

В речника „Шуоуън дзиедзъ“ (121) на Сю Шън четем, че драконът е повелител на всички люспести създания – риби, влечуги, земноводни и др. Може да става невидим, половин година живее във водата, а през пролетта се издига в небето (когато съзвездието Дракон е в зенита си). Китайският дракон е глух (кит. лун), тъй като думата „дракон“ звучи по същия начин – лун, макар че в многобройни легенди се пресъздават разговори между смъртни и дракони. Тялото му е съставено от части на девет животни: тяло на змия, рога на елен, очи на заек, глава на прасе, кон или камила, уши на крава, корем на жаба, люспи на шаран, нокти на ястреб и лапи на тигър (Уолтърс/ Walters 1995: 123). Отделно съществуват различни видове, описани в речника „Бо-я“ (230), под редакцията на Джан И: *дзяо* – с люспи; *ин* – с крила; *циу* – рогати; *чъ* – безроги.

Драконът се свързва с водните стихии, дъждовните облаци, на които лети, затова вместо огън, бълва вода или перли, обгърнати в пламъци. В митологията може да тегли колесниците на различни божества – на Слънцето, на Си-уанму и др. Дракон придружава и Пангу – легендарния архитект на вселената, изобразяван като джудже, облечено в мечка кожа, с чук и длето в ръцете, с които създава вселената, заобиколен от четири жи-

вотни тотеми: костенурка, феникс, дракон и еднорог. Древният историк Сю Джън (220 – 265) пише, че Пангу има глава на дракон и змийско тяло. (Мандова/ Mandova 2007: 311 – 319)

От IV в. пр.н.е. нататък се развива учението за Петте първоелемента *у син*. Те съответстват на най-различни аспекти на битието, част от тях е представата за петте дракона, свързани с пет цвята: *хуанлун* – жълти дракони; *цинлун* – зелени/сини; *чълун* – пурпурни (червени); *байлун* – бели; *сюенлун* – тъмни (черни). След въвеждането на теорията за Петте посоки – четирите главни и Център, на всяка от тях започва да отговаря и животно повелител. Хуанлун (Жълтият дракон) е покровител на Центъра, а Цинлун – на Изтока. Най-старата звездна карта, с 28-те съзвездия около Голямата мечка и Полярната звезда, придружена с първите открити изображения на Цинлун и Байху (Белия тигър на Запада), е открита върху лаково сандъче от гробницата на *хоу*¹⁰ И от царство Дзън, датирана ок. 433 г. пр.н.е.

Лаково сандъче от гробницата на хоу И от царство Дзън (433 г. пр.н.е.), с изображение на 28-те съзвездия, Голямата мечка, Цинлун и Байху

Повелителят на драконите, или Богът Дракон, е китайски бог на водите и природните стихии. Отговаря за дъждовете и е зооморфен символ на дейното първоначало *ян*. Може да променя формата си или да приема различни образи, например на Дракона повелител на четирите морета, който е дълъг 500 м, владетел на всички останали дракони и всички водни обитатели. Подчинява се на Нефритения император. Има девет сина, сред тях е и костенурката дракон Биси. Съществуват още дракони повелители на всяко от четирите морета (братя на костенурката Ао) и отделно на всяка от главните четири реки (Рифтин/ Riftin 1990: 672).

¹⁰ Хоу – втора по ранг титла на висшите благородници от общо пет ранга.

Тигър

В китайската култура тигърът е повелителят на животните, затова се представя със символа за владетел *уан* (王), който напомня шарката на челото му. Според легендите опашката на тигъра побелява чак след като навърши 500 години, заради което се създава специален култ към Белия тигър (Байху), цар на всички митични създания, повелител и пазител на Запада. Той носи със себе си есента. Има качества като чест, доблест и смелост на война и е защитник от зловредните демони *гуей*.

Погребение с тигър и дракон от миди каури¹¹,
култура Яншао, Пу-ян, пров. Хънан, ок. 4500 г. пр.н.е.

Китайският еднорог цилин

Цилинът в китайската митология е вълшебно същество, част от еднорогите създания *лин*, което често се превежда като „еднорог“ и притежава способността да ходи по тревата, без да я смачква. Има глава на дракон, тяло на вол, елен или кон, рога на елен, раздвоени копита и е покрито с люспи (Wilson 1992: 23). Според легендите се появява при раждането на мъдрец или бляскав управник или по време на неговото управление. Първото споменаване на *цилин* е в трактата „Дзуоджуан“ (V в. пр.н.е.). Счита се, че се появява при управлението на ханския император У ди през 122 г. пр.н.е., макар Съма Циен да е скептичен по този въпрос. През дин. Мин (1368 – 1644) прочутият мореплавател генерал Джън Хъ стига чак до

¹¹ Спекулира се, че това е гробницата на Джуансю – един от Петимата митични императори, управлявали Китай преди дин. Ся (2100 – 1600 г. пр.н.е.).

източното крайбрежие на Африка и през 1414 г. докарва в Китай жирафи и други чудновати животни. Император Йунлъ обявява жирафите за *цилин*, с което валидира управлението си като бляскаво и мъдро. Цилинът е символ още на късмет, добри поличби, закрила, просперитет, успех и дълголетие, затова негово изображение често се подарява на новородено или на неговите родители. Китайският еднорог е толкова ценен, че дори изобразяват бодхисатва Гуан-ин, възседнала *цилин*. В архитектурата често има каменни статуи на двойки *цилини* от двете страни на порта.

Четири зли създания

Един от мотивите, които срещаме върху бронзовите съдове от периода на китайския неолит е антропоморфното чудовище Таотие, което се отнася до „четирите зли създания на света“, заедно с Хундун (Хаоса), Циунци и Тао-у. Те се разглеждат в опозиция на четирите животни покровители на посоките – Зеления/Синия дракон, Пурпурната птица, Белия тигър и Черната костенурка Сюен-у (Тъмния боец). Според легендите четирите зловредни създания се пораждаат след смъртта на четири бунтовни предводители на древни племена: Сан Мяо, Хуан Доу, Гун Гун и Гун (бащата на Великия Ю). Те живеят във времената на митичния император Шун (2294–2184 г. пр.н.е.), а култът към тях се развива през дин. Шан (1600–1046 г. пр.н.е.). Днес образите им се срещат в литературата, киното, изобразителното изкуство, видеоигрите и др.

Четири зли създания

Мотивът на **Таотие** е зооморфна маска, със симетрични мотиви, двойка очи и обикновено без уста, с вероятен произход през неолитната култура Лянджу (3310–2250 г. пр.н.е.). Една от легендите гласи, че след като Хуанди обезглавява бунтовния Чъ Йоу, главата му се търкулва и се превръща в Таотие. В „Каталог на планините и моретата“ се описва като същество с тяло на овца, лице и ръце на човек, зъби на тигър. Очите му са скрити под мишниците, има глас на бебе и яде хора. В народните предания Таотие яде всичко – толкова е алчен, че понякога яде собственото си тяло. Изразът „Банкет за Таотие“ се използва за голям параден банкет с изискани ястия. Главното чудовище във филма „Великата китайска стена“ на Джан Имоу е създадено по негов образ.

Хундун е едновременно „легендарно същество без лице“ в китайската митология, а също и „изначалният централен хаос“ в китайската космогония, сравним със световното яйце. Според „Трактат за божествата и чудноватите животни“ („Шън-и дзин“), приписван на прочутия даоистки алхимик Дунфан Шуо (154–93 г. пр.н.е.), Хундун е чудовище, което не различава доброто от злото. Има лапи на мечка, но без нокти; има очи, но не може да вижда; има уши, но не може да чува. Има си стомах, но няма органи като сърце, черен дроб, бели дробове, бъбреци и далак. Има черва, но те са прави, затова всичко, което яде, не остава в него, а директно излиза навън. Срещне ли благороден мъж, спори с него и му се противи; срещне ли зъл човек, следва неговите указания. В „Каталог на планините и моретата“ обаче Хундун се описва като божествена червена птица, подобна на безформена торба. Има шест крака, четири крила, но няма лице. След като Бурния и Поривистия му пробиват седемте отвора, той умира, защото по този начин настъпва ред – враг на хаоса.

Циунци, според „Каталог на планините и моретата“, изглежда като тигър с крила, който яде хора, започвайки от главата. Умее да разбърква съзнанията им и да подстрекава към войни. Когато чуе да се карат, изяжда разумния, а ако се карат честни и достойни хора, им отхапва носовете; види ли да се държат безразсъдно и брутално, им предлага от храната си. В други митове Циунци се описва като рядко животно. Храни се с митичните насекоми гу, тровеци човешките същества. Циунци служи като метафора за нечестни хора, които клеймят и клеветят честните и верните. Според „Исторически записки“ Циунци е един от синовете на митичния император Шаохао. Известен е със злия си нрав, обича да гони и подиграва честните и добросъвестните.

Тао-у се описва в „Трактат за божествата и чудноватите животни“ като чудовище с тяло и лапи на тигър, човешко лице и свински зъби. Косата му е дълга 2–3 метра, а опашката – над 315 м. Живее в затънтени

райони в далечния Запад. Според „Дзуоджуан“¹² Тао-у е един от синовете на Джуансю, с толкова лош и неприятен нрав, че става символ на жесток и инатлив човек. (Zhang 2017)

* * *

В заключение може да обобщим, че в епохата на китайския неолит възникват всички основни религиозни форми, част от които се практикуват и до днес: погребалните култове, култът към предците, култът към плодородието и тотемните прародители, както и практиката на пластромантията – гадаенето с кости и коруби на костенурки. В същия период започва да се оформя „аристократичната“ погребална обредност, с набора от задължителни артефакти, които да служат в отвъдното и постепенното преминаване към човешки и животински погребения – вечни спътници на високопоставения покойник. Изявяват се няколко групи животни и вълшебни същества – такива, които защитават, и други, които вредят. Част от тях са тотеми на племена, а друга преминават като зооморфни образи в качеството си на покровители на природни обекти и отделни кланове. През неолита се формира и вярата във вълшебните свойства на определени вещества, на първо място в нефрита като източник на вечен живот и младост (Кравцова/ Kravtsova 2007: 88 – 89).

БИБЛИОГРАФИЯ/ BIBLIOGRAPHY

Евсюков 1988: Евсюков, Валерий Владимирович. Мифология китайского неолита по материалам росписей на керамике культуры Яншао, Новосибирск, Наука, 1988 [Evsukov 1988: Evsiukov, Valerii Vladimirovich. Mifologia kitajskogo neolita po materialam rospisey na keramike kulturi Yangshao, Novosibirsk, Nauka, 1988] ISBN 5-02-028983-3

Кравцова 2007: Кравцова, Марина Евгеньевна. Вера и культы эпохи неолита, Духовная культура Китая. Энци., т. 2 Мифология и религия, Вост. лит., РАН, М., 2007 [Kravtsova 2007: Kravtsova, Marina Evgenievna. Verovania i kuliti epochi neolita, Duhovnaia kultura Kitaia. Enc. T. 2 Mifologia i religia, Vost. Lit., RAN, M., 2007] ISBN: 978-5-02-018430-5

Мандова 2007: Мандова, Искра. Символът на дракона в китайската култура, Societas Classica, Vol. 2, Is. 1, 2007, с. 311 – 319 [Mandova 2007: Mandova, Iskra. Simvolat na drakona v kitaiskata kultura, Societas Classica, Vol.

¹² „Дзуоджуан“ – каноничен коментар към историческата хроника „Пролети-есе-ни“, приписвана на Конфуций. Автор Дзуо Циумин (IV в. пр.н.е.).

2, No 1, 2007, pp. 311–319] Available at: <https://journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=5087&type=.pdf> [Accessed 05.09.2023]

Ниу 2001: Ниу Яцин. Драконът в сърцето на китаеца, Съвременни постижения на филологическите науки и университетското обучение по чужд език, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, В. Търново, 2001, с. 387–393 [**Niu 2001:** Niu Yaqin. Drakoniat v sartseto na kitaetsa, Savremenni postijenia na filologicheskite nauki i universitetskoto obuchenie po chujd ezik. UI “St. Kiril and Methodi”, Veliko Tarnovo, 2001, pp. 387–393]. Available at: https://aziatskaliteratura.blogspot.com/2011/04/blog-post_7822.html [Accessed 23.11.2023]

Рифтин 1990: Рифтин, Борис Лювович. Лун-ван, Мифологический словарь, гл. ред. Е.М. Мелетинский, Сов. Энци., 1990, с. 672 [**Riftin 1990:** Riftin, Boris Livovich. Longwang, Mifologicheskii slovari, gl. Red. E. M. Meletinskii, Sov. Enc., 1990, p. 672]

Титаренко и др. 2007: Титаренко, Михаил Леонтьевич и др. (ред.) Верования и культуры эпохи неолита, Духовная культура Китая: энциклопедия, т. 2. Мифология. Религия, Ин-т Дальнего Востока, Вост. лит., 2007, с. 78–89 [**Titarenko et al. 2007:** Titarenko, Mihail Leontievich I dr. (red.) Verovania I kuliti epohi neolita, Duhovnaia kultura Kitaia: encyclopedia, t. 2 Mifologia. Religia, Inst. Dalinego Vostoca, Vaost. Lit., 2007, pp. 78–89]

Уолтърс 1995: Уолтърс, Дерек. Китайска митология, Абагар Холдинг, 1995 [**Walters 1995:** Walters, Derek. Kitaiska mitologia, Abagar Holding, 1995] ISBN 954-584-055-2

Cheng 2001: Cheng Hui-Mei. Research on the Form and Symbolism of the Chinese Wedding Phoenix Crown, Proceedings of the Korea Society of Costume Conference, 2001, pp. 59–61

Ching 2007: Ching, Francis D. K. A Global History of Architecture, John Wiley and Sons, 2007, p. 10

Hartati 2020: Hartati, C. D. et al. Totem as a Sacred in Chinese Culture Modern Tradition, TALENTA Conference Series: LWSA, 2020 (3), Is. 4, pp. 20–25

Liang 1930: Liang Ssu Yung. New Stone Age pottery from the Prehistoric site at Hsi-yin tsun, Shansi, China. Memoirs of the American Anthropological association, Wisconsin, 1930, N 37, pp. 61–72, ISBN-13: 978-1258194628

Nozedar 2006: Nozedar, A. The secret language of birds: A treasury of myths, folklore & inspirational true stories. HarperElement. 2006, p. 37

Qilin, Chinese mythology, Encyclopedia Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/topic/qilin> [Accessed 02.01.2024]

Shelach 2000: Shelach, G. The Earliest Neolithic Cultures of Northeast China: Recent Discoveries and New Perspectives on the Beginning of Agriculture, Journal of World Prehistory, 2000, Vol. 14, No. 4, Springer, pp. 363–413

“Shuowen jiezi”, Dragon. Available at: <https://tinyurl.com/3jm7sna7> [Accessed 12.12.2023]

Vankeerberghen 2013: Vankeerberghen, Griet. “Yellow Bird” and the Discourse of Retainer Sacrifice in China, *Sacrifices humains, Human Sacrifice*, Pierre Bonnechere and Renaud Gagné (ed.), Presses universitaires de Liège, 2013, pp. 175–203. Available at: <https://books.openedition.org/pulg/8183?lang=en> [Accessed 09.12.2023]

Wang 2022: Wang, N. A Study of the Cultural Meaning of Zhuang’s Frog Festival in Guangxi, China. *CONNEXION Journal of Humanities and Social Sciences*, 2022, 11(2). Available at: <https://tinyurl.com/4a9nxn3c> [Accessed 02.01.2024]

Wilson 1992: Wilson, S. The Emperor’s Giraffe. *Natural History*. 1992, Vol. 101, no. 12, pp. 22–25

Zhang 2017: Zhang Qian, The ‘four evils’ are still out there, *ShanghaiDaily*, 02.04.2017. Available at: <http://tinyurl.com/usw5smk5> [Accessed 05.01.2024]